

Şemsüddîn es-Semerkindî'nin *Beşârâtü'l-İşârât* Adlı Eserinin Mantık Bölümünde Burhanî İlimler ve Bilimsel Sorular Konusuna Yaklaşımı

Shams al-Dîn al-Samarqandî's Approach to the Subject of Burhânî
Sciences and Scientific Questions in the Logic Section of his Work
Entitled *Bashârât al-Ishârât*

Adem EVMEŞ

Dr., Öğretmen Dr., Teacher
Millî Eğitim Bakanlığı Ministry of Education
Yozgat | Türkiye Yozgat | Turkey
adememes_71@hotmail.com orcid.org/0000-0001-6934-4221

Makale Bilgisi | Article Information

Makale Türü | Araştırma Makalesi Article Types | Research Article
Geliş Tarihi | 01 Ekim 2021 Received | 01 October 2021
Kabul Tarihi | 17 Aralık 2021 Accepted | 17 December 2021
Yayın Tarihi | 30 Aralık 2021. Published | 30 December 2021

Atıf | Cite as:

Evmeş, Adem. "Şemsüddîn es-Semerkindî'nin *Beşârâtü'l-İşârât* Adlı Eserinin Mantık Bölümünde Burhanî İlimler ve Bilimsel Sorular Konusuna Yaklaşımı [Shams al-Dîn al-Samarqandî's Approach to the Subject of Burhânî Sciences and Scientific Questions in the Logic Section of his Work Entitled *Bashârât al-Ishârât*]. *Tokat İlmîyat Dergisi* | *Tokat Journal of İlmîyat* 9/2 (Aralık | December 2021), 679-694.
<https://doi.org/10.51450/ilmiyat.1002956>

İntihal | Plagiarism:

Bu makale, iTenticate aracılığıyla taranmış ve intihal içermediği teyit edilmiştir.
| This article, has been scanned by iTenticate and no plagiarism has been detected.

Copyright ©

Published by Tokat Gaziosmanpaşa University Faculty of Islamic Sciences. Tokat | Turkey.
<https://dergipark.org.tr/ilmiyat>

**Shams al-Dīn al-Samarqandī's Approach to the Subject of Burhānī
Sciences and Scientific Questions in the Logic Section of his Work
Entitled *Bashārāt al-Ishārāt***

Abstract: In intellectual history, the annotations written on the main texts of philosophers who had an important place after the creation of philosophical and logical thinking became a tradition. One of the works on which annotations were written during this period is the work of Avicenna's (d. 428/1037) named *al-Ishārāt*. This work, which is a summary of his philosophy, has been organized in two parts, including logic, physics and metaphysics. The first chapter, which deals with the logic issues, is ten nehic; the second part, which deals with physics and metaphysics, consists of ten namats. Scholars primarily such as Fakhr al-Dīn al-Rāzī (d. 606/1210), Naşır al-Dīn al-Ṭūsī (d. 672/1274) and Sayf al-Dīn al-Āmidī (d. 631/1233) wrote annotations on this work. *Bashārāt al-Ishārāt* written by al-Samarqandī (d. 702/1303) who lived in the second half of the thirteenth century was one of the annotations written on *al-Ishārāt*. al-Samarqandī's *Bashārāt al-Ishārāt* was a noteworthy annotation. Because this work is important in terms of revealing al-Samarqandī's philosophical and logical approach and Avicenna's interpretation of the issues. In this study, we tried to examine al-Samarqandī's views on proof sciences and scientific questions based on the logic section of his annotation by following the commentator method. We fictionalized the annotation via the "qāla- aqūlu" method and cited the *al-Ishārāt* text as a whole. al-Samarqandī annotated all three sections of *al-Ishārāt*. In the aforementioned annotation, al-Samarqandī made a classification as "namaṭ" and "nehij" based on Avicenna's sub-headings and followed an arrangement including topics such as "apprehension", "admonition" and "sign" existing within them. In classical logic, the comparison is examined in two sections in terms of its form and item. Comparisons in terms of items are examined in five sections as proof, dispute, rhetoric, poetry and fallacy. While premises expressing the truth create proof, premises not expressing the truth create dispute, rhetoric, poetry and fallacy. Avicenna divided scientific questions into three sections in the first partition and into six sections in the second partition. In the first partition he discussed scientific questions such as "what?", "is it?" and "why?". al-Samarqandī examined scientific questions in two sections as primary and secondary. According to al-Samarqandī "what?", "is it?", "why?" and "which?" were primary questions, while "how is it?", "where is it?", "when is it?", "how much?" and "when?" were secondary questions. al-Samarqandī followed Avicenna and made explanations about scientific questions. Sciences have distinctive subjects, principles and issues. Concerning subjects, principles and issues, al-Samarqandī chose to explain Avicenna's statements and contributed to clarifying the subject. al-Samarqandī examined sciences in three sections in terms of their subjects, which were "intertwined", "proportional" and "opposite". According to al-Samarqandī the subjects of sciences were named "intertwined" if they were more general than the subjects of specific sciences; "proportional" if sciences had one proportion to each other and only one thing was the subject of two sciences; and "opposite" in a reverse situation. Finally al-Samarqandī discussed the proof types. He divided the proof in question into two as "causality proof" and "existence proof". It should be noted that al-Samarqandī not only explained Avicenna's views, but also included his own views in his commentary.

Keywords: Logic, al-Samarqandī, *Bashārāt al-Ishārāt*, Avicenna, Scientific Questions.

Şemsüddin es-Semerkindî'nin Beşârâtü'l-İşârât Adlı Eserinin Mantık Bölümünde Burhanî İlimler ve Bilimsel Sorular Konusuna Yaklaşımı

Öz: Düşünce tarihinde, felsefî ve mantıkî düşünce oluştuktan sonra önemli yere sahip olan filozofların ana metinleri üzerine yazılan şerhler bir gelenek oluşturmaktadır. Bu dönemde üzerine şerh yazılan eserlerden biri de İbn Sînâ'nın (öl. 428/1037) *el-İşârât ve't-tenbîhât* adlı eseridir. İbn Sînâ'nın felsefesinin özeti niteliğindeki bu eser mantık, fizik ve metafizik konularını içerecek şekilde iki bölümde tertip edilmiştir. Mantık konularının işlendiği birinci bölüm on nehic; fizik ve metafizik konularının işlendiği ikinci bölüm ise on namattan oluşmaktadır. Bu eser üzerine başta Fahreddin Râzî (öl. 606/1210) olmak üzere Nasirüddin Tûsî (ö. 672/1274) ve Seyfeddin Âmidî (öl. 631/1233) gibi âlimler şerh yazmışlardır. 13. yüzyılın ikinci yarısında yaşamış olan Şemsüddin Semerkindî'nin (öl. 702/1303), *Beşârâtü'l-İşârât* adlı eseri de *el-İşârât ve't-tenbîhât* üzerine yazılan şerhlerden birisidir. Semerkindî'nin *Beşârâtü'l-İşârât*'ı önemli bir şerhtir. Zira bu eser Semerkindî'nin felsefî ve mantıkî yaklaşımını ve İbn Sînâ'nın meseleler üzerine yorumunu ortaya koymasından açısından önemlidir. Bu çalışmada Semerkindî'nin şerhinin mantık bölümünden hareketle, şârihin metodunu izleyerek burhanî ilimler ve bilimsel sorular üzerine düşüncelerini incelemeye çalıştık. Şerh, "kâle-ekûlu" yöntemiyle kurgulanmış ve *el-İşârât* metni bütünüyle alıntılanmıştır. Semerkindî, *el-İşârât*'ın üç bölümünü de şerh etmiştir. Söz konusu şerhte Semerkindî, İbn Sînâ'nın yapmış olduğu alt başlıkları da dikkate alarak "namat" ve "nehc" şeklinde bölümlenmeye ve bunların kendi içinde var olan "vehim", "tembih" ve "işaret" gibi başlıkları da kapsayacak şekilde sıralamayı takip eder. Klasik mantıkta kıyas, sureti ve maddesi bakımından iki kısımda incelenir. Maddesi bakımından kıyaslar; burhan, cedel, hitabet, şiir ve muğalata olmak üzere beş kısımda incelenir. Yakîn ifade eden öncüllerden burhan meydana gelirken; yakîn ifade etmeyen öncüllerden ise cedel, hitabet, şiir ve muğalata meydana gelir. İbn Sînâ bilimsel soruları birinci taksimde üçe ayırırken, ikinci taksimde altı kısımda ele alır. Birinci taksimde "nedir?", "mi?" ve "niçin?" bilimsel soruları ele alınır. Semerkindî ise bilimsel soruları asıl ve furû' olarak iki kısımda inceler. Semerkindî'ye göre "ne", "mi", "niçin" ve "hangisi?" asıl soruları oluştururken; "Bu şey nasıldır?" "bu şey nerededir?", "bu şey ne zamandır?" "kaç?" ve "ne zaman?" ikincil soruları oluşturmaktadır. Semerkindî, İbn Sînâ'yı takip ederek bilimsel sorular hakkında açıklamalarda bulunur. Bilimlerin kendilerine özgü konu, ilke ve meseleleri vardır. Semerkindî konu, ilke ve meseleler konusunda İbn Sînâ'nın ifadelerini açıklama yoluna giderek, konunun anlaşılmasına katkı sağlamaktadır. Semerkindî, bilimlerin konuları bakımından "mütedâhil", "mütenâsib" ve "mütebâyin" olarak üç kısımda inceler. Semerkindî son olarak burhan çeşitlerini ele alır. Söz konusu burhan "nedensellik burhanı (burhan-ı limmî)" ve "varlık burhanı (burhan-ı innî)" olarak ikiye ayrılır. Şunu ifade etmek gerekir ki Semerkindî, İbn Sînâ'nın görüşlerini açıklamakla kalmamış, kendi görüşlerine de şerhinde yer vermiştir.

Anahtar Kelimeler: Mantık, Semerkindî, *Beşârâtü'l-İşârât*, İbn Sînâ, Bilimsel Sorular.

Giriş

Şemsüddîn Muhammed b. Eşref el-Hüseynî es-Semerkindî (öl. 722/1322), 13. yüzyılda yaşamış olan önemli düşünürlerdendir. Hayatı hakkında sahip olduğumuz bilgiler sınırlıdır. Semerkindî nisbesinden onun Semerkand şehrinde doğduğu ve orada yetiştiği anlaşılmaktadır. *eş-Şahâ'îfü'l-ilâhiyye* adlı kitabının bir nüshasında yer alan nota göre kendisi, 1287 yılında Mardin'de bulunmuş ve öğrencilerin ısrarı üzerine *Şerhu'l-Mukaddîmeti'l-Burhâniyye* adlı eserini yazmıştır. Yazdığı bu eseri o dönemde Artuklu Sultanı olan Kara Arslan'a sunduğu belirtilmektedir.¹

Doğum tarihi hakkında kesin bir bilgi bulunmamakla beraber Semerkindî'nin 1240-1250 yılları arasında doğduğu tahmin edilmektedir. Vefat tarihi ise genel olarak 702/1302 yılı kabul edilmektedir. Ancak *Kitâbü'l-Maârif fi Şerhi's-Sahâ'if* adlı eserin müstensihisi olan Muhammed b. Mahmûd b. Ömer el-Gâzî'nin vermiş olduğu tarihlerden yola çıkarak Semerkindî'nin vefat tarihinin 22 Şevval 722/3 Kasım 1322 yılı olduğunu söyleyebiliriz.²

Semerkindî için kaynaklarda kullanılan “hakîm”, “muhakkık”, “al-lame” vb. isimler onun klasik eğitimi oluşturan alanlarda eser verdiğini gösterir. Söz konusu şârih mantık, kelam, felsefe ve astronomi alanlarında önemli eserler kaleme almıştır.³ Semerkindî'nin bazı eserleri şunlardır: *Eşkâlu't-te'sîs*, *Kıstâsu'l-efkâr fi tahkîki'l-esrâr*, *el-Mu'tekad li ehli'l-İslâm*, *es-Sahâifu'l-ilâhiyye*, *Âdâbu'l-bahs ve'l-munâzara*, *Beşârâtü'l-İşârât*.⁴ Bu çalışmada *Beşârât* ve Semerkindî'nin şerh metodu hakkında bilgi vererek konuyu daha anlaşılır kılmaya çalışacağız.

Beşârâtü'l-İşârât, Semerkindî'nin *el-İşârât ve't-tenbîhât* adlı eser üzerine yazdığı önemli bir şerhtir. Semerkindî, İbn Sînâ'yı takip ederek eserin bütününe şerh eder. Şerh, “kâle-ekûlu” yöntemiyle kurgulanmış ve *el-İşârât* metni bütünüyle alıntılanmıştır. Semerkindî, *el-İşârât*'ın üç bölümünü de şerh etmiştir. Söz konusu şerhte Semerkindî, İbn Sînâ'nın yapmış olduğu alt başlıkları da dikkate alarak “namat” ve “nehc” şeklinde bölümlenmeye ve bunların kendi içinde var olan “vehim”, tembih” ve “işaret” gibi başlıkları da kapsayacak şekilde sıralamayı takip eder.

¹ İlhan Kutluer, “Muhammed b. Eşref es-Semerkindî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2019), 36/475; Şemsüddin es-Semerkindî, *İlmü'l-Âfâk ve'l-Enfüs*, çev. Yusuf Okşar - İsmail Yörük (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2020), (hazırlayanların girişi), 13; ayrıca bk. Ersan Türkmen, “Şemsüddin Es-Semerkindî'nin Beşârâtü'l-İşârât Adlı Eserinde Kullandığı Şerh Metodu Ve Eserin İlahiyât Bölümünde Varlık Ve illetleri Konusuna Yaklaşımı”, *Trabzon İlahiyat Dergisi* 6/2 (2019), 235-237.

² Semerkindî, *İlmü'l-Âfâk ve'l-Enfüs*, 14-16.

³ Mehmet Sami Baga, “el-İşârât 'ın “Garip” Bir Şerhinin Müellifi: Şemsüddin Semerkindî ve Beşârâtü'l-İşârât Adlı Eseri”, *Bingöl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 3/5 (2015), 226.

⁴ Kutluer, “Muhammed b. Eşref es-Semerkindî”, 36/477.

Semerkandî, şerhinde İbn Sînâ'nın görüşlerini ön plana çıkararak, metnin anlaşılır olmasına katkıda bulunmaktadır. Müellif, mantık bölümünün şerhi özelinde daha ziyade Nasîrüddîn et-Tûsî (öl. 672/1274)⁵ tarafından yazılan şerhten ve kendi eseri *Kıstâsu'l-Efkâr*⁶'dan alıntılar yapmaktadır. Aşağıda Semerkandî'nin burhanî ilimler ve bilimsel sorular konusuna yaklaşımını ele alacağız.

1. Semerkandî'nin Mantıkî Yaklaşımı ve Şerhinin Mantık Bölümünde Burhanî İlimler ve Bilimsel Sorular Konusuna İlişkin Örnekler

1.1 Maddesi Bakımından Kıyaslar (Beş Sanat)

Klasik mantıkta kıyas, sureti ve maddesi bakımından incelenmektedir. Kıyasın maddesi bölümünde, kıyasın uygulama alanı olan beş sanat konusu ele alınmaktadır.⁷ Semerkandî, İbn Sînâ'nın eserinde olduğu gibi beş sanat konusunu dayandığı öncüller bakımından ele alarak, İbn Sînâ'nın ifadelerini daha anlaşılır kılmaya çalışmıştır. Buna göre maddesi ve tasdikî meydana getirmesi bakımdan kıyaslar beş sınıfa ayrılır. Söz konusu kıyasın öncülleri, tasdik ifade etmiyorsa “şiiir” olarak isimlendirilir. Kıyas, kesin bir tasdikî ifade etmiyorsa “hitabet”, kesinlik ifade eden tasdikî doğru olduğu kabul edilmeyip, çoğunluğun veya hasmın doğru kabul etmesi durumunda ise kıyas “cedel” olarak isimlendirilir. Gerçeğe uygun olmayan bir durum ifade edilirse bu duruma “müşâğabe (şağab)” denir. Doğru ve gerçek olduğu kabul edilen kıyaslara “burhan”; doğru ve gerçek olduğu kabul edilmeyen kıyaslara ise “safсата” denir.⁸ Nasîrüddîn Tûsî, *el-İşârât* şerhinde müşâğabe ve safsatanın muğâlatanın altında incelendiğini belirtir.⁹

Beş sanat konusunda ilk olarak burhan incelenir. Şöyle ki burhan, zorunlu, mümkün veya vücudî olması fark etmeksizin doğru öncüllerden meydana gelen kıyastır.¹⁰ Zira burhandan ortaya çıkan, zorunlu, mümkün

⁵ Nasîrüddîn Tûsî, *Şerhu'l-İşârât (el-İşârât ve't-tenbihât içerisinde)*, thk. Kerim Feyzî (Kum: Matbuat-i Dinî, 1383).

⁶ Şemsüddîn Semerkandî, *Kıstâsu'l-Efkâr-Düşüncenin Kıstası-*, çev. Necmettin Pehlivan (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2014).

⁷ bk. M. Naci Bolay, “Beş Sanat”, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (İstanbul: TDV Yayınları, 1992), 5/546-547.

⁸ Şemsüddîn Semerkandî, *Beşârâtü'l-İşârât*, thk. Ali Ucabî (Tahran: Miras-ı Mektûb, 2021), 1/240; Semerkandî, *Kıstâsu'l-Efkâr*, 476.

⁹ Tûsî, *Şerhu'l-İşârât*, 1/387.

¹⁰ Burhan, yakîn ifade eden evveliyât, müşâhedât, mücerrebât, hadsiyât, mütevâtirât ve kıyasları beraberinde olan önermelerden meydana gelen kıyastır. Bk. Ali b. Ömer Kâtibî, *eş-Şemsiyye fi Kavâidi'l-mantikiyye*, thk. Mehdi Fazlullâh (Beyrut: el-Merkezü's-sekâfi'l-'Arabî, 1998), 231; Esirüddin Ebherî, *İsâgûcî-Mantığa Giriş-*, çev. Hüseyin Sarıoğlu (Ankara: Türkiye Bilimler Aka-

veya vücudî olabilir.¹¹ Bu durumda burhan, sadece kıyas olmaktadır. Diğer akıl yürütme çeşitleri olan tümevarım (istikra) ve analogi (temsil), yakınî sonuç vermediklerinden burhan içerisinde değerlendirilmez.¹² Kısaca ifade edecek olursak burhanî kıyaslar; maddesi ve sureti yakınî öncüllerden oluşan ve yakınî sonuç veren kıyaslardır.¹³

Beş sanatın diğer bir sınıfı olan cedelî (diyalektik) kıyaslar, meşhur ve takrîriyyat öncüllerinden yapılan kıyastır.¹⁴ Bu tür kıyasların kipleri, vacib, mümkün veya mümtenî olabilir. Cedelî kıyasların amacı hasmı ilzam ya da ilzamı def etmektir.

Beş sanat içerisinde incelenen hatabî (retorik) kıyaslar, ister hak ister batıl olsun, maznûnât ve makbulâtta ve de meşhur olanlara benzeyen öncüllerden meydana gelen kıyastır.¹⁵ Cedelî kıyaslarda olduğu gibi hatabî kıyasların suretlerinin de kıyas, tümevarım ve analogi gibi zânn-ı gâlib bakımından sonuç vermesi mümkündür. Zira hatabî kıyasların amacı iknâdır.

Söz konusu şiiirî kıyaslar ise -doğru ya da yanlış olsun- hayale dayalı öncüllerden meydana gelen kıyaslardır.¹⁶ Kısaca şiiirî kıyaslar, doğruluktan dolayı, nefsin etkilendiği bir yapı (hey'et) ve telif özelliği bulunan öncüllerden meydana gelen kıyaslardır.¹⁷ İbn Sînâ'ya göre şiiirî kıyasların öncüllerinin doğru olmasında bir problem yoktur. Ayrıca vezin de onları revaçta tutar.¹⁸

Semerkandî, benzeyen öncüllerden (müşebbihât) meydana gelen kıyasları iki kısımda ele almaktadır. Söz konusu kabulü zorunlu olanlara benzeyen öncüllerden meydana gelen kıyaslara "safсата" denir. Safсата kıyası yapana "sofist" denir. Semerkandî, yanıltma yoluyla (tağlit) bilip bilmediğini imtihan yapmak için yapılan muğâlatalı kıyasların, sofistlik kıyasların altında yer aldığını ifade ederek, İbn Sînâ ile aynı görüşte oldu-

demisi, 2016), 91; Ferruh Özpilavcı, *Kâtibî Şemsiyye Risâlesi-Tahkik, Çeviri ve Şerh-* (İstanbul: Litera Yayıncılık, 2017), 417-419.

¹¹ Semerkandî, *Beşârâtü'l-İşârât*, 1/240.

¹² Kutbuddin Râzî, *el-Muhâkemât beyne şerhayi'l-İşârât ve't-tenbihât (el-İşârât ve't-tenbihât içerisinde)* (Kum: Matbuat-i Dinî, 1383), 1/386.

¹³ Tûsî, *Şerhu'l-İşârât*, 1/387.

¹⁴ Cedelî kıyaslara "Zulüm kötüdür ve adalet güzeldir." öncüllerini örnek verebiliriz. Bk. Kâtibî, *eş-Şemsiyye*, 231; Özpilavcı, *Kâtibî Şemsiyye Risâlesi*, 424-425.

¹⁵ Hatabî kıyaslara "Filan kişi, geceleyin etrafta dolaşiyor. O halde hırsızdır." öncüllerini örnek verebiliriz. Bk. Kâtibî, *eş-Şemsiyye*, 232.

¹⁶ Şiiirî kıyaslara "Şarap, akışkan yakuttur ve bal, kusturucu acıdır." öncüllerini örnek verebiliriz. Bk. Kâtibî, *eş-Şemsiyye*, 232; Özpilavcı, *Kâtibî Şemsiyye Risâlesi*, 429.

¹⁷ Semerkandî, *Beşârâtü'l-İşârât*, 1/240.

¹⁸ Ebu Ali İbn Sînâ, *İşaretler ve Tembihler*, çev. Ali Durusoy vd. (İstanbul: Litera Yayıncılık, 2013), 70.

ğunu ifade eder.¹⁹ Eğer kıyas meşhûrâta benzeyen öncüllerden meydana gelirse “müşâğabe” adını alır. Müşâğabeli kıyası kullananana “müşâğibî” denir. Müşâğibî, cedelcinin karşısında yer alırken; sofist de filozofun (hakîmin) karşısında yer alır. Semerkandî, müşâğabenin cedele, safsata-nın da burhana benzerliğinden dolayı İbn Sînâ'nın bu şekilde bir sınıflandırma yoluna gittiğini söyler.²⁰

1.2. Bilimsel Sorular ve Kıyaslar

İbn Sînâ bilimsel soruları (metâlib), ilk taksimde üçe; ikinci taksimde de altı kısma ayırır. Birinci taksimde bilimsel sorular, “nedir?”, “mi?” ve “niçin?” sorularından oluşmaktadır.²¹ Tûsî, *Şerhu'l-İşârât* adlı eserinde bilimsel soruları, asıllar ve furû' olarak ikiye ayırır. Asılların tümel olduğunu bu soruların “ana sorular” olarak isimlendirildiğini belirterek, bil-kuvve bu soruların altı olduğunu söylebileceğini belirtir. Furû' olan soruların ise tikel olduğunu belirtir. Tûsî'ye göre bu asıllara “hangisi?” sorusu eklendiğinde, “nedir?” ve “hangisi?” soruları ile tasavvur talep edilirken; “mi?” ve “niçin?” soruları ile de tasdik talep edilmektedir.²²

Semerkandî, Tûsî'de olduğu gibi bilimsel soruları asıl ve furû' olarak iki kısımda ele alır. O, *Kıstâsu'l-Efkâr* ve *Beşârâtü'l-İşârât* adlı eserlerinde ana soruları “nedir?”, “mi?”, “niçin?” ve “hangisi?” olarak dört kısımda inceler.²³ Semerkandî, mezkûr eserlerinde İbn Sînâ'dan farklı olarak ana soruları dört kısımda ele almaktadır. İbn Sînâ, *II. Analitikler* adlı eserinde ana soruları üç kısımda ele almaktadır. Ancak “hangi” sorusunu, diğer sorulardan ayrı bir konuma koyar. İbn Sînâ'ya göre “hangi” sorusu daha basittir ve talep edilen şeye daha güçlü bir delalete sahiptir. Zira “hangi” sorusu ile bir şeyi ona özgü niteliklerle ayrıştırmak talep edilmektedir.²⁴

Bilimsel ana sorulardan olan “mi?” sorusu, basit ve bileşik olarak ikiye ayrılır. Basit olan “mi?” sorusu ile mutlak olarak bir şeyin var olup olmadığı talep edilir. Mesela, “Zeyd mevcut mudur?” sorusu ile Zeyd'in mutlak olarak var olup olmadığı talep edilmektedir. Semerkandî'ye göre bileşik olan “mi?” sorusu ile var olan şeyin içerisinde bulunduğu hal talep edilir. Mesela, “Zeyd odanın içerisinde midir?” sorusu ile Zeyd'in mevcut olduğu hal talep edilmektedir. Söz konusu talep eden, ister basit ister bileşik

¹⁹ Semerkandî, *Beşârâtü'l-İşârât*, 1/241; krş. İbn Sînâ, *İşaretler ve Tembihler*, 71.

²⁰ Semerkandî, *Beşârâtü'l-İşârât*, 1/241; krş. İbn Sînâ, *İşaretler ve Tembihler*, 71; ayrıca bk. Ferruh Özpilavcı, *Kâtibî Şemsiyye Risâlesi-Tahkik, Çeviri ve Şerh-* (İstanbul: Litera Yayıncılık, 2017), 432-433.

²¹ Ebu Ali İbn Sînâ, *İkinci Analitikler*, çev. Ömer Türker (İstanbul: Litera Yayıncılık, 2015), 18.

²² Tûsî, *Şerhu'l-İşârât*, 1/409.

²³ Semerkandî, *Beşârâtü'l-İşârât*, 1/256; Semerkandî, *Kıstâsu'l-Efkâr*, 496.

²⁴ bk. İbn Sînâ, *İkinci Analitikler*, 18-19.

olsun “mi?” soru edatı ile var olan veya var olmayan iki durumdan birini bilmek ister.²⁵

Bilimsel ana soruların ikincisi “nedir?” sorusudur. Söz konusu “nedir?” sorusu ile iki şey talep edilir. Birincisinde var olan şeyin zatının mahiyeti talep edilir. İkincisinde ise onunla kullanılan ismin mefhumunun mahiyeti talep edilir. Mesela, “İnsan nedir?” diye sorulduğunda burada talep edilen insanın mahiyeti olduğundan burada bir bilgi elde edilir. Var olan şeyin zatının mahiyeti de had ve resm/betim ile elde edilir. Söz gelimi “Boşluk nedir?” diye bir soru sorulduğunda “boşluk” isminin mefhumunun mahiyeti bilinmek istenmektedir. Semerkandî’ye göre bu şekilde ismin icmâlen delalet ettiği şey ayrıntılandırılarak cevap verilmektedir. Birincisi hakikat; ikincisi ise isim bakımından tanımdır.²⁶

Bilimsel ana soruların üçüncüsü “hangi?” sorusudur. “Hangi?” sorusu ile ya şey olma (şey’iyyet) manasında ya da daha özel bir ortaklık durumu bilindikten sonra birbirinden ayırt edilmesi istenir. Bu ayırt edilme “o hangi şeydir?” sorusu ile mümkün olmaktadır. Dolayısıyla “hangisi?” sorusu ile şeyin kendi dışındaki zâtilerinden, avarızlardan ayırt edilmiş olur. Semerkandî, “nedir?” sorusunun “hangi?” sorusuna ihtiyaç duymadığından dolayı onun furû’ olanlardan olduğuna dair bir görüş dile getirir.²⁷

Bilimsel ana soruların sonuncusu “niçin?” sorusudur. Semerkandî, İbn Sînâda²⁸ olduğu gibi “niçin” sorusunu iki kısımda ele alır. Birinci durumda sadece “var mıdır?” sorusunun cevabıyla tasdikini meydana gelmesi amaçlandığında, “niçin” sorusu ile orta terim talep edilir. İkinci durumda ise sadece tasdikini meydana gelmesi amaçlanmadığında, bu durumda büyük terimin küçük terime nisbetinin sebebi talep edilmektedir. Birinci duruma burhan-ı innîdeki orta terim cevap olurken; ikinci duruma ise burhan-ı limmideki orta terim cevap olur.²⁹ Kısaca ifade edecek olursak “niçin” sorusu ile mutlak olarak hüküm ya da hükmün sabit oluşu talep edilir.

Semerkandî, ana soruları ele aldıktan sonra furû’ olarak ifade ettiği ikincil soruları ele almaktadır. Ana sorularda olduğu gibi bu soruları da İbn Sînâ’yı takip ederek inceler. “Bu şey nasıldır?” “bu şey nerededir?”, “bu şey ne zamandır?” “kaç?” ve “ne zaman?” söz konusu sorulardandır. Bu ifade edilen sorular, ana sorulara kıyasla tikel sorulardır. İkincil soru-

²⁵ Semerkandî, *Beşârâtü'l-İşârât*, 1/256; krş. Ebu Ali İbn Sînâ, *İşaretler ve Tembihler*, çev. Ali Durusoy vd. (İstanbul: Litera Yayıncılık, 2013), 74.

²⁶ Semerkandî, *Beşârâtü'l-İşârât*, 1/256; Semerkandî, *Kıstâsu'l-Efkâr*, 496; krş. Tûsî, *Şerhu'l-İşârât*, 1/409.

²⁷ Semerkandî, *Beşârâtü'l-İşârât*, 1/257; Semerkandî, *Kıstâsu'l-Efkâr*, 498.

²⁸ bk. İbn Sînâ, *İşaretler ve Tembihler*, 74; İbn Sînâ, *İkinci Analitikler*, 18.

²⁹ Semerkandî, *Beşârâtü'l-İşârât*, 1/258.

lar, birincil sorular kadar kapsayıcı bir faydaya sahip değillerdir. Niteliği olmayan bir şey hakkında “nasıl?” sorusu sorulmadığı gibi herhangi bir yerde bulunmayan bir şey hakkında “nerede?” sorusu sorulmaz. Bu durum diğerleri için de geçerlidir.

1.3. Bilimlerin İlkeleri ve Konuları

Her bilimin kendisine özgü konusu, ilkeleri ve meseleleri vardır. Her bilim için araştırdığımız, birbirleriyle uyumlu bir şey veya şeyler vardır. İşte bu şeylere zâtî arazlar denir. Söz konusu bu şey veya şeylere “konu” denir. Mesela, insan bedeni, organlar, ilaçlar ve gıdalar tıp ilminin konusu olurken; miktar ve sayı ise geometri ve matematik ilminin konusu olmaktadır. Zira mühendis, matematikçi ve doktor bu bilimlerdeki zâtî arazları incelemektedir. Dolayısıyla bu şeylerin bilimlerin konusu olduğu ifade edilir. Çünkü bu bilimin meselelerinin konuları, onlara, onların türlerine veya onların zâtî arazlarına bağlıdır.³⁰

İslâm felsefesinin ontoloji ve epistemoloji disiplinlerinde sıkça kullanılan mebde için Türkçe’de ilke kavramı kullanılır. Grekçe’de arkhe ve Latince’de principium kavramları ilke için türetilmiştir.³¹ İbn Sînâ’ya göre bir bilimin ilkeleri; tanımlar ve kendisinden kıyas yapılan öncüllerden meydana gelmektedir.³² Semerkandî, bilimin ilkeleri konusunda İbn Sînâ’nın ifadelerini açıklama yoluna giderek, konunun anlaşılmasına katkı sağlamaktadır. Semerkandî’ye göre ilkeler, bir bilimin araştırmalarının kendi üzerine bina edildiği şeylerdir. Semerkandî, Tûs’de olduğu gibi ilkeleri tasavvurlar ve tasdikler olarak inceler. Söz konusu tasavvurlar; bilimin konusunun parçalarının, daha tâlî kısımlarının ve zata ilişkin arazlarının tanımlarından meydana gelir. Tasdikler ise kendilerinden o bilimin kıyaslarının oluşturulduğu veya kendilerine ulaşılan öncüllerden meydana gelir. Bu öncüller kabulü zorunlu olan ve kabulü zorunlu olmayan olarak ikiye ayrılır. Kabulü zorunlu olanlar, ya evveliyât gibi genel olur ki bunlar “müteârife” olarak isimlendirilir. Mesela, bir şeyin, aynı anda iki yerde bulunmaması, kabulü zorunlu olan geneldir. Kabulü zorunlu olanlar bir ya da birkaç ilme özgü olur. Mesela, “bir şeye eşit nice-likler bir birine eşittir.” önermesi bu duruma örnektir. Zira bu önerme geometri ve matematik ilmine özgüdür. Kabulü zorunlu olmayanlar ise “usûlü mevdûa” ve “musâderât” olarak ikiye ayrılır. Usûlü mevdûa, öğ-

³⁰ Semerkandî, *Beşârâtü'l-İşârât*, 1/246; Semerkandî, *Kıstâsu'l-Efkâr*, 488.

³¹ İlhan Kutluer, “Mebde”, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (Ankara: TDV Yayınları, 2003), 28/210; Seyyid Şerif Cürçânî, *Tarîfât: Araçça-Türkçe Terimler Sözlüğü*, çev. Arif Erkan (İstanbul: Bahar Yayınları, 1997), 200.

³² İbn Sînâ, *İşaretler ve Tembihler*, 72.

rencinin zan yoluyla kabul etmesidir. Musâderât ise öğrencinin nefsinde bir şüphe bulunduğu halde açıklanacağı zamana kadar doğruluğu kabul edilendir.³³ Semerkandî'ye göre bazen evvelî önermeler ve tanımlar “vaz’ (konu)” isminde toplanırlar. Bu durumda bunlara “vazlar (evda)” denir. Bu tür önermeler, herhangi bir ilim dalında hiçbir şekilde açıklığa kavuşturulamayabilir ya da ilgili olduğu bilim veya başka bir bilimden burhan getirilerek açıklanır.³⁴

Meselelere gelince, bilimin içerdiği ve bilimde kendisi hakkında delil istenen önermelerdir. Semerkandî, meselelerin konularının ve yüklemelerinin olduğunu belirtir. Söz konusu meselelerin konuları daha önce geçtiği üzere bilimin konusu, türleri ve zâtî arazlarından oluşmaktadır.³⁵ Meselelerin yüklemelerinin ise konuları için kurucu bir unsur olmaması gerekir. Zira kurucu unsur burhansız bilinir.³⁶ Semerkandî, konunun bazı yönlerden tasavvur edilmesi durumunda delille bilinen bir şey olabileceği kanaatindedir.³⁷

1.4. Burhan ve Bilimler Arası İlişkiler

Semerkandî, bilimleri konuları bakımından sınıflandırmaya tabi tutmaktadır. Söz konusu bilimleri konuları bakımından “mütedâhil”, “mütenâsib” ve “mütebâyin” olarak üç kısımda inceler. Semerkandî'ye göre bilimlerin konuları, bazı bilimlerin konularından daha gene olursa “mütedâhil” olarak isimlendirilir. Bu genellik, cins olur ya da konu bu bilimlerin birinde mutlak olarak alınmışken diğerinde ise özel bir durumla kayıtlanmış olur. Semerkandî, konusu özel olan bilimin, “konusu daha genel olanın altında yer alan” olarak isimlendirildiğini ifade eder.

Genelliği cins olana geometrik cisimleri ve geometri bilimini örnek olarak verebiliriz. Çünkü geometrik cisimler biliminin konusu, geometri biliminin konusunun altında yer alır. Söz konusu geometrik cisimler biliminin konusu “ta’lîmî cisimler” iken; geometri biliminin konusu ise “miktar” olmaktadır. Dolayısıyla miktar, ta’lîmî cismin cinsi olmaktadır. Semerkandî, konusu mutlak ve mukayyed olanlara İbn Sînâ’da olduğu gibi hareketli küreler ve küreler bilimini örnek olarak verir. Söz konusu hareketli küreler bilimi, küreler biliminin altında yer almaktadır. Yukarıda ifade ettiğimiz iki tarz, tek bir konuda birleşebilir. Bu durumda “konu”

³³ Benzer ifadeler için bk. Kutbuddin Râzî, *Tahrîrû'l-kavâidi'l-mantikiyye fi Şerhi'r-Risâleti'ş-Şemsiyye (el-Risâleti'ş-Şemsiyye içinde)*, thk. Muhsin Bidârfer (Kum: Menşûrât-ı Bîdâr, 1426), 469.

³⁴ Semerkandî, *Beşârâtü'l-İşârât*, 1/247-248; Semerkandî, *Kıstâsu'l-Efkâr*, 488-489; krş. Tûsî, *Şerhu'l-İşârât*, 1/399-401.

³⁵ Semerkandî, *Beşârâtü'l-İşârât*, 1/248.

³⁶ Semerkandî, *Kıstâsu'l-Efkâr*, 490.

³⁷ Semerkandî, *Beşârâtü'l-İşârât*, 1/248.

ismine daha uygun olan özel bilim olur. Mesela, optik bilimini örnek verebiliriz. Zira optik biliminin konusu, iki yönden geometri biliminin konusundan daha özeldir.³⁸

Bazen herhangi bir bilimin konusu, başka bir bilimin konusundan ayrı olur. Fakat âraz olması bakımından iki bilimden birinin konusu, diğerine özgü olması açısından incelenir. Bu kısma mûsiki ve matematik bilimini örnek verebiliriz. Zira mûsikinin konusu, terkeb yönünden sayısal nisbetlerin kendisine ilişmesi bakımından “nağme” olur. Sayısal nisbet ise konusu sayı olan matematik ilmine özgü arazdır. Görüldüğü üzere mûsiki ve matematik, konuları bakımından ayrı olmalarına rağmen mûsiki bilimi, matematiğin altında kabul edilmektedir. Çünkü nağmelerde sayısal nisbetler araştırıldığında, kaçınılmaz olarak sayılarında araştırılması zorunlu olur. Dolayısıyla matematiğin konusu olan sayıların altında yer almaktadır.³⁹

Semerkandî, bazı bilimlerin birbirlerine nisbeti tek olduğunda, tek bir şeyin iki bilimin konusu olması durumunda “mütenâsib”; böyle olmadığına ise “mütebâyin” olarak isimlendirildiğini belirtir. Mesela, âlemdeki cisimlerin şekilleri bakımından hey'et biliminin; tabiatları bakımından tabiî bilimlerden olan semâ ve âlemin konusu olması gibi mütenâsib olurlar.⁴⁰ Dolayısıyla bazı meseleler, burhanları bakımından farklılık göstermesine rağmen birleşebilirler. Mesela, dünyanın yuvarlak olması ve semânın ortada olmasında durum böyledir. Birincisinin burhanı “innî”, diğerinin ise “limmî” olur.⁴¹

Semerkandî, tıp ve ahlak ilminde olduğu gibi bazen bilimlerin konularının ayrı; ancak araştırmada ortak olabileceğini ifade eder. Tıp ilminin konusu, sağlık ve hastalık bakımından insan bedeni olurken; ahlakın konusu ise kendisinden fiillerin ortaya çıkması bakımından insan beni olmaktadır. Görüldüğü üzere tıp ve ahlakın konuları birbirinden ayrıdır. Ancak konu bakımından farklı olmalarına rağmen söz konusu bilimler, insanın kuvvelerini incelemeleri noktasında ortaktırlar. Bazen de bilimlerin konuları ayrı olur; ancak tek bir cinsin altında yer alabilirler. Mesela, geometri biliminin konusu miktar, matematiğin ise sayıdır. Bu iki bilimin konusu farklı olmasına rağmen, nicelik kategorisinin altında kabul edilmektedirler. Semerkandî son olarak konuları mütebâyin olan bilimlere, fizik (tabiî) ve matematik bilimlerini örnek verir. Zira fizik biliminin ko-

³⁸ Semerkandî, *Beşârâtü'l-İşârât*, 1/249; krş. İbn Sînâ, *İşaretler ve Tembihler*, 73; bk. Semerkandî, *Kıstâsu'l-Efkâr*, 490.

³⁹ Semerkandî, *Beşârâtü'l-İşârât*, 1/250; bk. Semerkandî, *Kıstâsu'l-Efkâr*, 490.

⁴⁰ Semerkandî, *Beşârâtü'l-İşârât*, 1/250.

⁴¹ Semerkandî, *Kıstâsu'l-Efkâr*, 492.

nusu hareket ve sükûn bakımından cisim iken; matematiğin konusu ise sayıdır.⁴² Özetle Semerkandî'nin, konuları bakımından sınıflandırmasında genel olarak İbn Sînâ'yı takip ettiğini söyleyebiliriz. İbn Sînâ'nın özet olarak incelediği konuyu, Semerkandî, örneklerle zenginleştirerek daha belirgin bir hale getirmiştir.

Semerkandî, alttaki ilmi, üstteki ilme kıyasla “tikel”; üstteki ilmi de alttaki ilme kıyasla “tümel” olarak isimlendirilmektedir. Konusu tikel olan bilimdeki usûl-ü mevdûanın çoğu, tümel ilmin açıklamalarına ihtiyaç duyar ve tümel ilimde açıklığa kavuşur. Mesela, “cismin heyûlâ ve sûretten oluşması” ve “dört illet”de durum böyledir. Çünkü ikisi, tabiatın ilkeleri ve İlk Felsefenin problemlerindedir. Semerkandî, tümel ilimdeki usûl-ü mevdûanın çoğunun tikel ilminin açıklamalarına ihtiyaç duyabileceğini belirtir. Mesela, cismin parçalanmayan parçalardan oluşmasının imkânsızlığında olduğu gibi tabiat ilminin meselelerinden ve İlk Felsefenin ilkelerinden olmaktadır. Semerkandî, kısır döngüyü (devr) gerektirmeyen bir yönden olmasını şart koşar.⁴³

Semerkandî, özel ve genel olması yönünden bilimlerin konusunun, daha genel olanda son bulacak şekilde düzenlenebileceği kanaatinde. Bu kanaatini destekleyecek tarzda İlk Felsefe ve tıp bilimlerini örnek vermektedir. Zira İlk Felsefeden daha özeli fizik (tabiî) bilim, ondan da daha özeli tıp bilimidir. Çünkü İlk Felsefede vahdet-kesret, zorunlu-mümkün, kadîm-hadîs, sebep (illet)-sebep (ma'lûl), basit-bileşik ve bunların dışındakiler gibi varlığın zâtî arazları incelenir.⁴⁴

Son olarak Semerkandî, burhanın nakli konusunu inceler. Semerkandî'ye göre burhanın, bir bilimden diğerine nakli iki şekilde yapılabilir. (1) Bir bilimde mesela olan usûlü mevdûanın başka bir bilimde burhan ile açıklanması ve ondan kabul edilip alınması ile nakli yapılır. Mesela, tabiat ilminde, *İlk Felsefe*'de zikredilen burhanla cisimlerin heyûlâ ve sûretten oluştuğunu açıklamayı örnek verebiliriz. (2) Burhan, genel bir bilimden özel bir bilime nakledilir. Mesela, geometrik burhanları optik ilminin meselelerine, matematiğin burhanlarını da mûsîkinin meselelerine nakletmeyi örnek olarak verebiliriz.⁴⁵

1.4.1. Burhanın Çeşitleri

Orta terim, hükmün tasdikinin illeti olması gerekir. Söz konusu orta

⁴² Semerkandî, *Beşârâtü'l-İşârât*, 1/250.

⁴³ Semerkandî, *Beşârâtü'l-İşârât*, 1/251.

⁴⁴ Semerkandî, *Beşârâtü'l-İşârât*, 1/251; ayrıca bk. Semerkandî, *Kıstâsu'l-Efkâr*, 490.

⁴⁵ Semerkandî, *Beşârâtü'l-İşârât*, 1/251; benzer ifadeler için bk. Semerkandî, *Kıstâsu'l-Efkâr*, 492-493.

terim, yüklemleme, lüzum, inâd ve bunların olumsuzlanması şeklinde nefsü'l-emrde büyük terimin küçük terime nisbetinin nedeni olursa “burhan-ı lime (nedensellik burhanı)” olarak isimlendirilir. Zira burhan-ı lime, nefsü'l-emrde hem tasdikini hem de hükmün sebebini vermektedir. Semerkandî, bu durumda burhan-ı limenin ayanda ve zihinde mutlak olarak illeti verdiği belirtilir. Orta terim sadece yalnızca tasdikini illetin olursa “burhan-ı innî (varlık burhanı)” olarak isimlendirilir. Zira burhan-ı innî hükmün inniyetine delalet eder. Yani hükmün limmiyetine değil kendindeki sabit oluşuna işaret eder.

Semerkandî, burhan-ı innede orta terimin, büyük terimin küçük terime nisbeti dolayısıyla ma'lûl (nedenli) olabileceğini ifade ederek İbn Sînâ ile aynı görüşü paylaşmaktadır. Söz konusu büyük terim ve küçük terim bazen tek bir illetin ma'lûl olabilir. Eğer orta terim ma'lûl olursa ve illetten daha çok bilirse bu durumda “delil” olarak isimlendirilir. Mesela, “Eğer ay tutulmuş ise öyleyse yeryüzü güneş ile ayın ortasındadır. Fakat ay tutulmuştur; o halde yeryüzü ortada olandır.” Semerkandî'nin vermiş olduğu bu örnek bitişik şartlı kıyaslar içindir. İstisnâ kıyaslardaki istisna, iktirânî kıyaslardaki orta terim gibidir. Zira ortada olma, ortada olmanın ma'lûl olan tutulma ile açıklanmıştır. Söz konusu olan tutulma; yeryüzünün ortada olmasıyla açıklanırsa bu durumda burhan-ı limmî olur. Mesela, “Eğer yeryüzü güneş ile ayın ortasındaysa ay tutulmuştur. Fakat ay tutulmuştur; o halde ay tutulmuştur.”

Semerkandî, İbn Sînâ'da olduğu gibi ortak terimlerle iki yönden yüklemli bir kıyas yapılacağını mümkün görmektedir. Bu yönlerin birincisini burhan-ı limmî diğerini ise burhan-ı innî oluşturmaktadır. Mesela, burada küçük terim sıtmaya tutulma; büyük terim ve orta terim sıtma nöbetinden ve içerideki bir yaradan dolayı titreme olduğunda, bu ikisinin ma'lûlü titreme olur. “Bu adam sıtma nöbetinden dolayı titremektedir. Çünkü onun içerisinde yara vardır.” dediğimiz örnek burhan-ı limmî için olur. Söz konusu örneği değiştirerek “Bu adamın içinde yara vardır. Çünkü o sıtma nöbetinden dolayı titremektedir.” şeklini aldığı anda örnek burhan-ı innî için olur.⁴⁶

Semerkandî, burhan-ı limmîde orta terimin dört nedenin her birinde meydana geleceğini ifade eder. Söz konusu dört illet; fâil, maddî, sûrî ve gâî illetten oluşur. Fail illet yüklemli, lüzûmiyye ve ayrık şartlı olur. Mesela, “Yeryüzü, iki ışık arasında olursa, ay tutulur. Fakat ay, iki ışık arasındadır. O halde ay tutulmuştur.” Maddî illete gelince “Beden farklı parçalardan oluşan cisimdir. Çünkü o, unsurlardandır.” örneğini verebiliriz. Sûrî

⁴⁶ Semerkandî, *Beşârâtü'l-İşârât*, 1/253; bk. İbn Sînâ, *İşaretler ve Tembihler*, 73-74.

illete ise “Su basittir. Çünkü o, kürevidir.” örneğini verebiliriz. Son olarak gâî illete ise “Değirmenler geniştir. Çünkü onlar, iyice öğütmek içindir.” örneğini verebiliriz. Semerkandî, bu kısımlardaki orta terimin büyük terime dönüştürüldüğünde burhanın, burhan-ı innî olacağını belirtir. Zira orada dört nedenin her birinde orta terim bulunur.⁴⁷

Sonuç

13. yüzyılda yaşayan ve yaşadığı dönemin ilim geleneğine uygun eserler vermiş olan Şemsüddin Semerkandî, daha çok mantık, kelam ve felsefe alanlarında yazdığı eserlerle bilinmektedir. Hayatı hakkında bilgiler sınırlıdır. 722/1322 yılında vefat etmiştir. Felsefe ve mantık alanında yazdığı önemli eserlerden biri de *Beşârâtü'l-İşârât*'tır. Bu eser İbn Sînâ'nın *el-İşârât*'ı üzerine yazılan önemli şerhlerden biridir. Semerkandî, bu şerhinde genel olarak İbn Sînâ'nın görüşlerini açıklama yoluna gitmektedir.

Semerkandî, burhani ilimler konusunda ilk olarak maddesi bakımından kıyasları inceler İbn Sînâ'nın özet olarak ele aldığı konuyu detaylandırarak konunun daha anlaşılır olmasını sağlar. Şöyle ki maddesi bakımından kıyas beş sınıfa ayrılır. Söz konusu bu beş sınıfa beş sanat denir. Beş sanat; burhan, cedel, hitabet, şiir ve muğalatadan meydana gelir. Bilimsel sorular konusunda ise İbn Sînâ'dan farklı bir şekilde Tûsî'nin şerhinde olduğu gibi soruları “asıl” ve “furû” olarak ikiye ayırır. Bu konuda dikkat çekici husus “hangi?” sorusunun asıl mı yoksa furû içerisinde mi olduğuna dair tartışmadır. İbn Sînâ'ya göre “hangi” sorusu daha basittir ve talep edilen şeye daha güçlü bir delalete sahiptir. Zira “hangi” sorusu ile bir şeyi ona özgü niteliklerle ayırtırmak talep edilmektedir. Semerkandî ise “nedir?” sorusunun “hangi?” sorusuna ihtiyaç duymadığından dolayı onun furû olanlardan olduğuna dair bir görüşü dile getirir.

Semerkandî, bilimlerin ilkeler konusunda İbn Sînâ'da olduğu gibi konu, ilke ve meseleleri ele alır. İbn Sînâ'nın bu konudaki görüşlerini ele alarak konunun daha ayrıntılandırıldığını görmekteyiz. Semerkandî, Tûsî'de olduğu gibi ilkeleri tasavvurlar ve tasdikler olarak inceler. Söz konusu tasavvurlar; bilimin konusunun parçalarının, daha tâlî kısımlarının ve zata ilişkin arazlarının tanımlarından meydana gelir. Tasdikler ise kendilerinden o bilimin kıyaslarının oluşturulduğu veya kendilerine ulaşılan öncüllerden meydana gelir. Semerkandî, bilimler arasındaki ilişkiye de değinir. İbn Sînâ'dan farklı olarak “mütenâsib”, “mütebâyin” ve mütedâhil” kavramlarını ele alarak, örneklerle konunun anlaşılmasını sağlar. Semerkandî'nin bu konudaki açıklamaları *Kıstâsu'l-Efkâr* adlı ese-

⁴⁷ Semerkandî, *Beşârâtü'l-İşârât*, 1/255.

rindeki açıklamalarıyla benzerlik gösterir. Söz konusu bilimlerin konuları, bazı bilimlerin konularından daha genel olursa “mütedâhil” bazı bilimlerin birbirlerine nisbeti tek olduğunda, tek bir şeyin iki bilimin konusu olması durumunda “mütenâsib”; böyle olmadığında ise “mütebâyin” olarak isimlendirilir. Semerkandî, son olarak burhanın çeşitlerini ele alarak şerhteki konuyu bitirir. Söz konusu orta terim, yüklemleme, lüzum, inâd ve bunların olumsuzlanması şeklinde nefsü'l-emrde büyük terimin küçük terime nisbetinin nedeni olursa “burhan-ı limmî (nedensellik burhanı)” olarak isimlendirilir. Orta terim sadece yalnızca tasdik in illetin olursa “burhan-ı innî (varlık burhanı)” olarak isimlendirilir.

Semerkandî'nin şerhi Fahreddin Râzî ve Tûsî'nin şerhlerinden daha sonra yazıldığı için mezkûr iki şerh kadar meşhur olmamıştır. Ancak şu var ki bu şerh felsefe-mantık alanında önemli eserlerden biridir. Söz konusu şerh İbn Sînâ'nın eserindeki yöntemini bize sunmasının yanında Semerkandî'nin görüşlerini içermesi açısından önemli bir kitaptır. Son olarak Semerkandî'nin kaynakları arasında başta İbn Sînâ'nın eş-Şifâ külliyyatı olmak üzere Fahreddin Râzî ve Tûsî'nin şerhlerini sayabiliriz. Kendisi *Kıstâsu'l-Efkâr* eserinden de fazlasıyla yararlanmaktadır.

Kaynakça

- Baga, Mehmet Sami. “el-İşârât ın “Garip” Bir Şerhinin Müellifi: Şemsüddin Semerkandî ve Beşârâtü'l-İşârât Adlı Eseri”. *Bingöl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 3/5 (2015), 221-246.
- Bolay, M. Naci. “Beş Sanat”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 5/546-547. İstanbul: TDV Yayınları, 1992.
- Cürcânî, Seyyid Şerif. *Tarifât: Arapça-Türkçe Terimler Sözlüğü*. çev. Arif Erkan. İstanbul: Bahar Yayınları, 1997.
- Ebherî, Esirüddin. *Îsâgûcî-Mantığa Giriş*. çev. Hüseyin Sarioğlu. Ankara: Türkiye Bilimler Akademisi, 2. Basım, 2016.
- İbn Sînâ, Ebu Ali. *İkinci Analitikler*. çev. Ömer Türker. İstanbul: Litera Yayıncılık, 2015.
- İbn Sînâ, Ebu Ali. *İşaretler ve Tembihler*. çev. Ali Durusoy vd. İstanbul: Litera Yayıncılık, 2013.
- Kâtibî, Ali b. Ömer. *eş-Şemsiyye fî Kavâidi'l-mantikiyye*. thk. Mehdî Fazlullâh. Beyrut: el-Merkezü's-sekâfi'l-'Arabî, 1998.
- Kutbuddin Râzî. *el-Muḥâkemât beyne şerḥayi'l-İşârât ve't-tenbihât (el-İşârât ve't-tenbihât içerisinde)*. 3 Cilt. Kum: Matbuat-i Dinî, 1383.
- Kutbuddin Râzî. *Tahrîrû'l-kavâidi'l-mantikiyye fî Şerhi'r-Risâleti's-Şemsiyye (el-Risâleti's-Şemsiyye içinde)*. thk. Muhsin Bîdârfer. Kum: Menşûrât-ı Bîdâr, 3. Basım, 1426.

- Kutluer, İlhan. "Mebde". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 28/210-211. Ankara: TDV Yayınları, 2003.
- Kutluer, İlhan. "Muhammed b. Eşref es-Semerkindî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 36/475-477. İstanbul: TDV Yayınları, 2019.
- Özpilavcı, Ferruh. *Kâtibî Şemsiyye Risâlesi-Tahkik, Çeviri ve Şerh-*. İstanbul: Litera Yayıncılık, 2017.
- Semerkindî, Şemsüddîn. *Beşârâtü'l-İşârât*. thk. Ali Ucabî. 2 Cilt. Tahran: Miras-ı Mektûb, 2021.
- Semerkindî, Şemsüddîn. *Kıstâsu'l-Efkâr-Düşüncenin Kıstası-*. çev. Necmettin Pehlivan. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 1. Basım, 2014.
- Semerkindî, Şemsüddin. *İlmü'l-Âfâk ve'l-Enfûs*, çev. Yusuf Okşar - İsmail Yörük. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 1. Basım, 2020.
- Tûsî, Nasîrüddin. *Şerhu'l-İşârât (el-İşârât ve't-tenbîhât içerisinde)*. thk. Kerim Feyzî. 3 Cilt. Kum: Matbuat-i Dinî, 1383.
- Türkmen, Ersan. "Şemsüddin Es-Semerkindî'nin Beşârâtü'l-İşârât Adlı Eserinde Kullandığı Şerh Metodu Ve Eserin İlahiyât Bölümünde Varlık Ve İletleri Konusuna Yaklaşımı". *Trabzon İlahiyat Dergisi* 6/2 (2019), 231-256.